

הרב איתי קריימר

הכי אחי אתה? - בירור יהדות לדברים שבקדושה

פתיחה

נתונים

- א. הסתמכות על רוב, בארצות בהם קיימים תערובות פסולי חיתון
 - ב. האם קיימת חובת בדיקת יהדות בנושא בישולי עכו"ם
 - ג. דין מיעוט המצוי
 - ד. איסורי דרבנן
- סיכום

פתיחה

מעשה בחייל שסירב לאכול בחדר האוכל היחידתי. הנימוק העקרוני שהוא העלה היה שבמטבח ההבסיס מחממות את המזון, נשים עולות ממדינות חבר העמים, ולכן הוא חושש לאיסור 'בישולי עכו"ם'.

טענתי כנגדו שהיות שרוב העולים הינו יהודי, לא מוטלת עליו החובה לברר את מוצאם, ולכן בסתמא כל עוד אין ידיעה הפוכה שהאדם גוי אין צורך לחשוש, ואין צורך הלכתי לברר את הנושא.

הוא טען לעומתי, שהיות ואחוזי הגויים מתוך כלל העולים הוא ניכר (הנתונים בנושא יובאו בהמשך), הרי שהם מוגדרים 'מיעוט המצוי', ויש צורך לבדקם. הנושא חשוב ומהותי היות שיש לו השלכות רבות בחיי הקהילה היהודית. לדוגמא: האם ניתן לצרף עולה מחבר העמים למניין? האם מותר להעלותו לתורה? אינני עוסק בנושא יוחסין והיתר נישואין, היות שזוהי סוגיה יחודית, ולכן נאמרו בה כללים שונים, כפי שיפורט לקמן.

נתונים

מתחילת גל העליה הגדול בתחילת שנות ה-90 עד סוף מרץ 04 עלו לארץ 914,000 עולים. מתוכם, ע"פ נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 240,000 עולים שאינם יהודים המהווים 26% מכלל העולים. במחצית הראשונה של תשס"ב הגיע שיעור העולים הלא יהודים מבריה"מ לשעבר, לכשני שלישים מן העולים¹.

א. הסתמכות על רוב, בארצות בהם קיימים תערובות פסולי חיתון

"עשרה יוחסים עלו מבבל: כהני, לויי, ישראלי, חללי, גירי, וחרורי, ממזירי, נתיני, שתוקי, ואסופי. כהני, לויי וישראלי - מותרין לבא זה בזה; לויי, ישראלי, חללי, גירי וחרורי - מותרין לבא זה בזה; גירי וחרורי, ממירי ונתיני, שתוקי ואסופי - כולם מותרין לבא זה בזה. ואלו הם שתוקי - כל שהוא מכיר את אמו ואינו מכיר את אביו, אסופי - כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא את אביו ולא אמו". (משנה קידושין סט.)

¹ מתוך מחקרו של יאיר שלג 'על סוגיית העולים הלא יהודים' הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

עזרא הסופר 'טיהר' את בבל מפסולי היוחסין שבה, בשל הסתלקות הסנהדרין מממנה עם עלייתם לא"י, ובשל הקושי שנוצר בשל כך לבדוק פסולי יוחסין². הדבר גרם ליצירת ארצות שריכוז בעיות פסולי החיתון שונה מאחת לשניה, ולכן יש צורך לקבוע מדיניות הלכתית ייחודית לכל מקום.

וכך אומרת הגמרא (שם עמוד ב):

"אמר רב יהודה אמר שמואל: כל ארצות עיסה לארץ ישראל, וארץ ישראל עיסה לבבל".

מסביר רש"י:

עיסה - ספק עירובין (עירוב פסולי יוחסין), כעיסה זו שמערבין בה שאור מים וקמח מלח וסובין.

כל הארצות עיסה - פסולת אצל ארץ ישראל, לפי שבני ארץ ישראל עסוקין לבדוק ביוחסים, לפי שהכהנים מצויים שם. וארץ ישראל עיסה לבבל - שעזרא הפרישם ויצא משם".

אין כאן, חלילה, סיפור גנותה של א"י, אלא תיאור מצב של כמות פסולי היוחסין שנמצאים בה, בשל הצורך להעריך נכון הלכתית את המצב.

רשימת פסולי היוחסין כללה בתוכה עבדים, ממזרים וכו'. אבל היו שם גם גויים. כפי שנאמר (נחמיה ז סא):

"ואלה העולים מתל מלח, תל חרשא כרוב אדון ואמר, ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם".

והגמרא (שם ע.) אומרת:

"לא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם - זה הוא אסופי שנאסף מן השוק".

ורש"י מבאר:

"זה אסופי - דאילו שתוקי מכיר להודיע אמו שהיא מישראל, והכא לא ידעו אם מישראל הם".

ישנם מקרים בהם הערכת המציאות משתנה, וממילא המדיניות ההלכתית משתנה אף היא.

בהמשך הסוגיה (שם עא.):

"בימי רבי בקשו לעשות בבל עיסה לארץ ישראל... בימי רבי פנחס בקשו לעשות בבל עיסה לארץ ישראל".

ורש"י מבאר:

"בקשו לעשות בבל עיסה - להחזיק משפחות ארץ ישראל מיוחסות, ולבדוק אחר משפחות בבל כל הבאים לישא משם אשה.

עיסה - כעיסה שהיא מעורבת, ובשם ר' משה מרומא"ט שמעתי עיסה כפסולת ענבים שנשחט משקה שלהם".

מעניין שרש"י הביא רק כעת את פירושו של ר' משה מהי עיסה. כנראה סבר שדווקא במקרה הזה חל שינוי בהגדרת המצב בבבל. מהו ההבדל בין הגדרת 'עיסה' של רש"י, להגדרת 'עיסה' של ר' משה?

² שם סט: רש"י ד"ה 'אמר ר' אלעזר'

בעיסה הנעשית מבצק, תמיד הקמח והמים הם הרוב, ואילו הפסולת קטנה וטפלה. בפסולת ענבים החלק הטוב (העסיס) יצא למקום אחר, ונשארו רק הבעיות. יתכן שזהו תיאור המצב בבבל 700 שנה אחר עזרא הסופר. וכך מתארת זאת הגמרא (שם):
 "אמר שמואל משמיה דסבא: בבל בחזקת כשרה עומדת, עד שיודע לך במה נפסלה; שאר ארצות בחזקת פסול הן עומדות, עד שיודע לך במה נכשרה; ארץ ישראל, מוחזק לפסול - פסול, מוחזק לכשר - כשר".

וברש"י:

"עד שיודע לך - במשפחה שאתה בא ליבדק בה, במה נפסלה. עד שיודע לך במה נכשרה - צריך אתה לבדוק אחר המשפחה וכו'".

כלומר, בשאר הארצות לא ניתן לשאת אשה בלי בדיקת יוחסין. בא"י המצב תלוי בחזקה. אם כן, משפחה **מוחזקת** כ'טהורת יחסי' איננה צריכה בדיקה. אבל בן למשפחה **המוחזקת** כבעייתית אינו יכול להינשא ללא בדיקה.

הגמרא (שם) מתלבטת במקרה בו אין חזקה חיובית או שלילית, האם קיים צורך לבדוק, או שחיוב הבדיקה דווקא במקום בו הורעה החזקה של אותה משפחה:

"הא גופא קשיא, אמרת: מוחזק לפסול - פסול, הא סתמא כשר! והדר תני: מוחזק לכשר - כשר, הא סתמא פסול! אמר רב הונא בר תחליפא משמיה דרב, לא קשיא: כאן להשיאו אשה, כאן להוציא אשה מידו".

כלומר, כל אדם חייב בבדיקת יוחסין בא"י לפני קידושין א"כ הוא בא ממשפחה מיוחסת. אך בדיעבד אם נשא אשה, אין מחייבים אותו לגרשה.

בתוספות (שם עמוד ב ד"ה 'כאן') מחדש **חידוש עקרוני** החוזר על עצמו במספר מקומות:
 "כאן להשיאו אשה - פי' מיוחסת מד' אמהות, דאי משום ישראלית לא צריך להיות בחזקת כשר, **דבלאו הכי מותר בישראלית**, כדאמר בעלמא גבי עובד כוכבים הנולד מעובד כוכבים הבא על בת ישראל- דאמרינן ליה זיל גלי או נסיב בת מינד. אלמא משמע דבמקום שאין מכירין אותו נותנין לו ישראלית ומותר לישאנה".

קיים הבדל בין הצורך בבדיקה לעניין יוחסין הנהוג במשפחות מיוחסות שבישראל, לבין עניין היוחסין הנהוג במשפחות שאינן מיוחסות. חז"ל³ קבעו שאין רוח הקודש שורה אלא על משפחות מיוחסות, ולכן קיים צורך אמיתי לשמור על טהרתן של המשפחות הללו, וכאשר אדם מעוניין להתחתן עם בת ממשפחה כזו עליו להוכיח את טוהר ייחוסו. אבל אין מניעה עקרונית להשיא אדם שאינו ידוע, המצהיר שהוא יהודי לבת ישראל, שהרי בכל מקרה הוולד יישאר יהודי.

המקור לדברי תוספות הוא בגמרא (יבמות מה.):

"וכי אתא (אדם שאביו גוי ואימו בת ישראל) לקמיה דרבא, אמר ליה: או גלי, או נסיב בת מינד".

וברש"י:

³ גמרא שם

"גלי - צא לגלות במקום שלא יכירוך ויתנו לך בת ישראל כשרה.
בת מינד - בת ישראל מן העובד כוכבים הכשרה כמותך".
 מגמרא זו מוכח שכאשר אדם זה בא לקהילה שלא מכירה אותו, עליהם לאפשר לו להתחתן ללא בדיקה, רק על סמך דבריו שהוא ישראל כשר.
 תוספות חוזרים על העיקרון הזה פעם נוספת, לגבי גר המיידע אותנו שעבר גיור.
 יש גמרא נוספת (יבמות מו: -מו.):

"ת"ר: מי שבא ואמר גר אני, יכול נקבלנו? ת"ל: אתך, במוחזק
לך. בא ועדיו עמו, מניין? ת"ל: וכי יגור אתך גר בארצכם.
אין לי אלא בארץ (צריך בירור יהדות), בחו"ל מניין? תלמוד
לומר. אתך, בכל מקום שאתך;
אם כן, מה ת"ל בארץ? בארץ - צריך להביא ראיה, בחו"ל - אין
צריך להביא ראיה, דברי ר' יהודה; וחכמים אומרים: בין בארץ
בין בחוצה לארץ - צריך להביא ראיה".

מגמרא זו מוכח, שלא ניתן להתיר אדם להינשא על סמך הצהרתו. מסקנה זו לכאורה סותרת את הגמרא דלעיל.

ר"ת (תוס' שם ד"ה 'במוחזק') חוזר על החידוש שראינו בתוספות הקודם בתוספת אבחנה. כל הצורך בהוכחת יהדות רק במקום בו האדם מוחזק כגוי. אבל כאשר האדם **אינו מוחזק** כגוי, **די בהצהרתו** שהוא יהודי, או אפילו **בשתיקתו**, מיגו שיכל לטעון שהוא יהודי.

"אומר רבינו תם דדוקא בדידיעין דהוה עובד כוכבים מעיקרא,
דאי לא הוה ידעין מהימן מגו דאי בעי אמר ישראל אני
דמהימן כדמשמע בריש מסכת פסחים (דף ג: ושם) גבי ההוא עובד כוכבים דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים. ואין לומר שאני התם דהוה סמכי ארובא דהוה ישראל, **דהא בכל מקום נמי**
איכא רובא, דרוב הבאין לפנינו בתורת יהדות - ישראל הם".

ר"ת מחלק בין גוי ברור אשר מעוניין לשנות את מעמדו לישראל. אדם כזה מחויב להביא עדות כדי לשנות את מעמדו. לעומת זאת אדם שאין לנו ידיעה כלשהיא לגביו, הנחת העבודה לגביו היא שהוא יהודי, אחרת לא היה מציג עצמו ככה.

ר"ת מביא להוכחת דבריו שלוש ראיות, שאת האחרונה שבהם הוא דוחה.
 א. מהסוגיא של קרבן פסח (פסחים ג:):

"ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים, אמר,
כתיב כל בן נכר לא יאכל בו, כל ערל לא יאכל בו ואנא הא
קאכילנא משופרי שופרי. אמר ליה רבי יהודה בן בתירא: מי קא
ספו לך מאליה? - אמר ליה: לא. - כי סלקת להתם אימא להו:
ספו לי מאליה. כי סליק אמר להו: מאליה ספו לי. אמרו ליה:
אליה לגבוה סלקא. אמרו ליה: מאן אמר לך הכי? אמר להו:
רבי יהודה בן בתירא, אמרו: מאי האי דקמן? בדקו בתריה
ואשכחוהו דארמאה הוא, וקטלוהו. שלחו ליה לרבי יהודה בן
בתירא: שלם לך רבי יהודה בן בתירא! דאת בנציבין ומצודתך
פרושה בירושלים".

ההוכחה במקרה זה פשוטה. אותו גוי התחזה ליהודי, וכנס לבית המקדש ואכל מן הקודשים ללא בדיקת זהות. תוספות ער להערה ששם סמכינן על רוב ישראל, ולכן לא בדקינן. תוספות מחדש חידוש שישנו רוב נוסף. רוב מי שבא לפנינו וטוען טענת יהדות הינו יהודי. רוב זה אינו לפי תנאי מקום, אלא נכון בכל מקום ובכל זמן. ההוכחה הזו אינה מקובלת על תוספות במסכת פסחים (שם ד"ה 'ואנאי') הטוען ששם סמכו על רוב האנשים במקום. מכאן אין ראייה שנאמין לכל הבא לפנינו ואומר ישראל אני דשאני הכא דרוב ישראל היו ואזלינן בתר רובא.

ב. הוכחה מהסוגיא ביבמות (מז.):

"מעשה באחד שבא לפני רבי יהודה, ואמר לו: נתגיירתי ביני לבין עצמי. אייל רבי יהודה: יש לך עדים? אמר ליה: לאו. יש לך בנים? א"ל: הן. א"ל: נאמן אתה לפסול את עצמך, ואי אתה נאמן לפסול את בניך".

זו הוכחה נוספת, לעיקרון שדי בהצהרתו שהוא יהודי, ובלשונו של תוס': "ועוד ראייה משמעתין, דאמר ליה ר"י: אי אתה נאמן לפסול את בניך, ואיהו גופיה כשר, אלא דשוי נפשיה חתיכה דאיסורא, אבל אם בא על בת כהן לא פסלה כדפירשתי לעיל".

ג. הוכחה מהסוגיא לעיל (שם מה.)

"וכי אתא (אדם שאביו גוי ואימו בת ישראל) לקמיה דרבא, אמר ליה: או גלי, או נסיב בת מינד".

תוס' מביא אותה בתחילה אבל לבסוף דוחה אותה:

"ומההיא דלעיל דאמר ליה: זיל גלי אין ראייה. דשמא לא היו בודקים אלא אם הוא ישראל אם לאו, אבל במשפחתו לא היו בודקי".

כלומר, תוספות במסכת יבמות חולק על תוספות במסכת קידושין בשאלה, האם הגמרא ביבמות היא מקור לנידון דידן, מכל מקום על עצם העיקרון איננו חולק. מעניין, שהתוספות בפסחים שהובא לעיל מסכים דווקא עם התוספות בקידושין שהגמרא ביבמות היא הוכחה נכונה, שניתן לאמת יהדות על סמך הצהרה בלבד. בכל מקרה הגדרת התוספות מקובלת על רוב הראשונים וכך נפסק בטור (יורה דעה סימן רסח):

"גר שבא ואמר נתגיירתי בב"ד פלוני כראוי אינו נאמן בין בארץ ישראל בין בחוץ לארץ עד שיביא ראייה... ומה שצריך עדות דווקא כשידענו בו שהיה נכרי, אבל לא הכרנוהו שהיה נכרי ובא ואמר נתגיירתי בב"ד פלוני נאמן".

כן כתבו (שם) גם התוספות והרא"ש:

"שאם לא הכרנוהו שהיה גוי, נאמן במגו דאי בעי אמר ישראל אני דמהימן, כדמשמע בריש פסחים (ג:) גבי ההוא גוי דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים".

וכתבו הרב המגיד (הלכות איסורי ביאה פרק יג הלכה י) בשם הרמב"ן והרשב"א ורוב המפרשים, וכן כתב הרמב"ם והבית יוסף (שם):

"יסמ"ג (לאוין קטז) כתב דאם אין אנו מכירין בו שהוא גוי, נאמן במגו שהיה יכול לומר ישראל אני והיה נאמן, כמו שהיו חכמים

אומרים פרק החולץ (מה). לבני אדם שהם פגומים שיגלה.
**ומעשים בכל יום שאורחים באים ואין אנו בודקים אחריהם
 ושותין אנו עימהם יין ואוכלים משחיתותן**."

הרמב"ם (שם) קיבל את החילוק באופן עקרוני אבל הוסיף סייג:

"אבל מי שבא ואמר שהיה עכו"ם ונתגייר בב"ד נאמן, שהפה
 שאסר הוא הפה שהתיר, בד"א בארץ ישראל ובאותן הימים
 שחזקת הכול שם בחזקת ישראל, **אבל בחוצה לארץ צריך
 להביא ראיה ואח"כ ישא ישראליה, ואני אומר שזו מעלה
 ביוחסין**."

כלומר, בארץ ישראל אנחנו סומכים על חזקת ישראל ורוב יהודים, אבל בחו"ל לא ניתן
 לסמוך על רוב, ולכן יש צורך בהוכחת יוחסין. הרמב"ם קובע שזהו דין ייחודי ביוחסין,
 אבל בנושאים אחרים אין צורך בבירור יוחסין, וכך כתב (שם הלכה ט):

"גירות שראינוה נוהגת בדרכי ישראל תמיד, כגון שתטבול
 לנידתה, ותפריש תרומה מעיסתה וכיוצא בזה, וכן גר שנוהג
 בדרכי ישראל, שטובל לקריו ועושה כל המצות, הרי אלו **בחזקת
 גרי צדק, ואע"פ שאין שם עדים** שמעידין לפני מי שנתגיירו.
 ואע"פ כן אם באו להתערב בישראל, אין משיאין אותם, עד
 שיביאו עדים או עד שיטבלו בפנינו הואיל והוחזקו עכו"ם."

מדבריו משמע במפורש, שההתייחסות לספק יוחסין, כאשר הוא מתנהג כיהודי, היא כבן
 ברית, ורק לנושא יוחסין ישנה הגבלה בשל חומרת הנושא. כלומר, כאשר בא אדם שאיננו
 יודע מה ייחוסו, ומבקש להתפלל במניין או לעלות לתורה, הנחת העבודה היא שהוא בן
 ברית, ואין לי צורך לברר את ייחוסו. דברי הרמב"ם המעלים את נושא הייחוסין למעלות
 ייחודיות, אינם פשוטים. שהרי ממה נפשך, אם האדם בחזקת גוי, נפסקה ההלכה שיש
 צורך להביא הוכחות בכל מקום, ובפרט בא"י. ואם האדם אינו בחזקת גוי, מניין לרמב"ם
 שיש צורך בעדות יוחסין, בניגוד לגמרות שהובאו לעיל?
 מסביר ה'מגיד משנה' את שיטת הרמב"ם:

"זהו החילוק שהזכרתי למעלה בשם רוב המפרשים זיכרונם
 לברכה: דכי אמרינן צריך להביא ראיה הני מילי בידוע שהיה
 עכו"ם מעיקרו, ואי לא, אין צריך, שהפה שאסר הוא הפה
 שהתיר. ונפקא להו משום **דודאי כל אדם שאומר ישראל אני,
 אין בודקין אחריו**, וכדמוכח ההוא עובדא בפרק קמא דפסחים
 דההוא עכו"ם דהוה סליק לירושלים והוה קא אכיל פסחים
 בחזקת ישראל, וכיון שכן נאמן מדין מגו, וכ"כ הרמב"ן
 והרשב"א ז"ל. והוסיף רבינו **להחמיר**, דאע"ג דנאמן משום מגו,
 בחו"ל אין משיאין לו אשה עד שיביא ראיה. ואפשר שיצא לו
 משם דההוא עובדא בא"י הוה, והיו כולם ישראלים, אבל
 בחו"ל צריך להביא ראיה, ואפילו לחכמים דסברי כל המשפחות
 בחזקת מיוחסות הן, כיון שאין לזה חזקת משפחה צריך להביא
 ראיה."

כלומר, הרמב"ם סבר בגמרא בפסחים שנאמנות אדם הינה רק בא"י ובזמן שהרוב
 יהודים, אבל בחו"ל לא ניתן להקל לגבי יוחסין.

הסברו של 'המגיד משנה' קשה, שהרי לפיו חילק הרמב"ם בין המצבים השונים מדעתו, ללא אסמכתא, וכך אומר 'המגדל עוז' (שם):

"ואני אומר תמה על עצמך, איך המציא ר"מ ז"ל חילוק בין הזמנים, שלא הוזכר חילוק זה בתלמוד כלל. ועוד תימה מאין לו לחלק בין יוחסין להשיאו אשה, לשאר דברים, שכתב בתחילת זו הפסקה גיורת שראינה נוהגת בדרכי ישראל תמיד... הרי אלו בחזקת גרי הצדק... אעפ"כ אם באו להתערב אין משיאין... הואיל והוחזקו עכו"ם".

מביא 'המגדל עוז' ברייתא (מסכת 'גרים' פרק ד) כדי להסביר באמתעותא את שיטת הרמב"ם:

"חביבה ארץ ישראל שהיא מכשרת הגרים. האומר בארץ ישראל גר אני, מקבלין אותו מיד, ובחוצה לארץ אין מקבלין אותו אלא אם כן היו עדיו עמו".

הברייתא סותרת את מסקנת הגמרא ביבמות שגם בא"י יש צורך בעדות ע"מ לקבל גר. וכך אומר 'המגדל עוז':

"ור"מ ז"ל בקבלתו מן הראשונים, ובקיאותו אפילו במסכת גרים, וסברתו הנכונה. הסכים כדברי כולם לחלק בין יוחסין לשאר הדברים, ובין זה הזמן שאינו מוחזק העולם אצלנו, לזמן הראשונים שהיו מוחזקין כולם... משום חביבות ישראל שהיו מוחזקים, ובי"ד קבועים. אבל בזמן הזה דפליגי חכמים ורבי יהודה ביוחסין אם הם מוחזקים - לא.

וחו"ל נמי בכל זמן - כזמן הזה בארץ ישראל דמי. והשתא דליכא חזקה, הלכה כדברי חכמים דבהאי פליגי דווקא, אבל היכא דאיכא חזקה, **או לשאר דברים** אע"ג דליכא חזקה ולא ראייה, **מודו דמעשיה מוכיחין עליה**".

'המגדל עוז' מגדיר מספר הגדרות:

- א. בזמן בית שני הכל בחזקת ישראל כי הרוב יהודים ובתי הדין היו קבועים.
 - ב. בזמן הזה אין חזקה ויש צורך בהוכחה.
 - ג. חובת ההוכחה היא רק לנושאי יוחסין.
 - ד. לשאר הנושאים מעשי האדם מוכיחים עליו.
- וכך כותב גם הגר"א (יו"ד סימן רסו ס"ק כה):

"ולמד זה [הרמב"ם] מירושלמי הביאו מגדל עוז (שם) חביבה א"י שמכשרת גרים וגו', ולכאורה זה הירושלמי סותר הגמרא שלנו (שאינן אבחנה בין מקומות)... שהירושלמי מיירי בכהאי גוונא (שהבא לפנינו אינו בחזקת עכו"ם)... ופירש הרמב"ם, וסבירא ליה לירושלמי כמאן דאמר שם דאף בבל עיסה לא"י וגו'".

ישנו מקור נוסף המחזק את הגדרתו של הרמב"ם (ירושלמי ר"ה פרק ב הלכה א דף נז):
 "אילו שנים שיצאו מעיר אחת שרובה גוים, כגון הדא סוסיתה. אחד הכל מכירין אותו שהוא ישראל, ואחד אין אדם מכירו.

חבירו מכירו, חבירו מהו שייעשה כאחד מן השוק להעיד עליו? אם אומרת את כן. לא נמצאת כל העדות מתקיימת בעד אחד?!! מכאן משמע במפורש, שבעיר שרובה גויים בא"י, יש צורך בעדות שניים לגבי יוחסין, אף שאין חזקת גויות לאדם.

יש להבין את הגדרת הרמב"ם, הרי גם בימי בית שני שהו בא"י ובירושלים גויים רבים. יתרה מזאת יוחנן החשמונאי גייר בכפיה המוני אֶדומים (מזרעם יצא הורדוס), כך שחזקת המשפחות התערערה בתקופה בה חי רבי יהודה בן בתירא. יתכן שההבדל בין תקופת סוף בית המקדש השני לתחילתו הוא מצב רוב העם. בתחילה כמות בעיות היוחסין היו גבוהות היות שעזרא העלה לא"י את כל פסולי החיתון של בבל, ובנוסף הצטרפו נישואי התערובת המסופרים בספר עזרא. בסוף ימי הבית השני, חזקת המשפחות הייתה ברורה בשל קיום בתי הדין, וקיומו של ציבור יהודי חזק עם חיי קהילה ברורים והנהגות ציבוריות ברורות, ולכן הפסולים התבטלו כלפי הרוב. במדינת ישראל דהיום הגדרת המצב אינה החלטית. מצד אחד רוב הציבור הנמצא בארץ הינו יהודי ויש לבתי הדין הרבניים שליטה על מערך הנישואין והגירושין, ועל מערך הגיור בארץ. מצד שני, בשל היות ה'שואה' התמוטט מוסד הקהילה והמשפחה בחו"ל, ואין לנו חזקת משפחות ברורה לרוב האנשים יוצאי עדות אשכנז. בנוסף לכך מכת נישואי התערובת שהכתה באירופה לפני מלחמת העולם השנייה, גרמה אחרי השואה לעלייתם ארצה של בניס לאבות יהודיים שאימותיהם גויות. לפי זה אין לנו יכולת החלטית להגדיר חזקת כשרות ללא בירור יוחסין, הן בתחום הגיור והן בתחום האישות.

בכל מקרה, בתחומי מצוות שאינם קשורים לנושא היוחסין, אין צורך לעשות בירור שכזה, ואזלינן בתר הרוב, או בתר רוב הבא לפנינו.

ב. האם קיימת חובת בדיקת יהדות בנושא בישולי עכו"ם

עד כה עסקנו במקרים בהם העולה מחבר העמים מזדהה כיהודי או מתנהג כיהודי בקיום מצוות. אולם עדיין צריך לבדוק האם ישנו צורך הלכתי לבדוק את ייחוסו, או שביכולתי לסמוך על הרוב, ולהניח שהאדם העומד לפני הינו יהודי עד שיוכח ההפך. הצורך בבדיקת הנושא היא כפולה:

- א. אין בידינו דרך אמיתית לברר את הנושא. בתעודות הזהות לא מופיע הלאום⁴, גם בתי הדין בבואם לברר זהות - נזקקים לשירותם של מספר אנשים יוצאי חבר העמים שהם מאוד מיומנים, ושיש להם ידע כיצד מבררים את הייחוס.
- ב. הזדקקות לנושא, וחקירת העובד, גורמת לחוסר נעימות לחוקר ולעובד, ומכניסה את העובד למצב של פחד מזרות או מחשש לגירוש. כמובן שאם ישנה חובה הלכתית לברר אזי 'אין עצה ואין תבונה נגד ה'. אבל במקום שבו אין לי חובה הלכתית לבדוק את הנושא, עדיף שלא לבדוק.

לכאורה ניתן לסמוך על הכלל ש'כל דפריש מרובא פריש', היות שאין כאן אדם מוחזק באיסור, ואין כאן עובד מטבח שזה מקומו והוא קבוע.

⁴ גם אם הוא היה מופיע, לא ברור עד כמה ניתן לסמוך עליו. הערת העורך.

מצד שני, כמות העולים הגויים מהווים 'מיעוט מצוי'⁵ מכלל העולים, ולכן ישנה קביעות ביכלל העולים, והדבר מחייב בדיקה כדין כל מיעוט המצוי.

ג. דין מיעוט המצוי

דין זה מוזכר בדברי הראשונים והאחרונים במקומות רבים. אבות השיטה הם הרמב"ן והר"ן, וכך כותב הרמב"ן (חידושו לחולין ג):

"ועכשיו לפי דברינו נתקיימו דברי הגאונים ז"ל, שהסכימו כולן, דהיכא דשחט חד, ואיתיה קמן למבדקיה דצריך למבדקיה, אם יודע הלכות שחיטה מותר לאכול משחיתתו, ואם לאו- אסור לאכול משחיתתו. ולא אמרו רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הם אלא היכא דליתיה קמן אבל איתיה קמן צריך למבדקיה, וקבלה היא ונקבל בסבר פנים יפות, שאין סומכין על רוב גרוע ושמיעוטו מצוי אלא במקום דלא אפשר. ואפילו לרבנן דלא חישי למיעוטא.

ובתשע חנויות שהוא רובא דאיתיה קמן, נמי מסתברא דלא אזלינן בתר רובא אלא היכא דליכא דידע, אבל ודאי צריך הוא לשאול החנוונים אם יש מי שיודע שהיא אסורה או מותרת, דהא גבי יוחסין לא סמכו על הרוב אלא תרי רובי בעינן (כתובות טו). והיאך אפשר שבאיסורין הולכין אחר הרוב ועשאוהו כודאי לכתחלה וגבי יוחסין לא סמכו עליו כלל. ועוד, דאיכא נמי חזקה דאיסורא שבהמה בחייה בחזקת איסור עומדת ורובא דאיכא חזקה בהדיה לא עשאוהו כודאי כדאיתא במסכת נדה (יח:), אלא משום קולא דבהמה לא אתרעי סמכינן עלה ודייך אם תסמוך עליו בשאינו לפנינו, ואשכחן כי האי גונא במס' נדה בפרק 'בא סימני' (מח:). דאמר רבא קטנה שהגיעה לכלל שנותיה ולא הביאה שתי שערות אינה ממאנת חזקה דהביאה שערות, ואמרין עלה כי אמר רבא חזקה למיאון אבל לענין חליצה בעיא בדיקה, ומפני טעם זה הוצרכו כל הטרפות לבדוק בסירכות שבריאה מפני שמיעוטן מצוי, והיינו דאמרין (יב.) מצא תרנגולת בשוק וכו' ולא אמרו שמוסרין חולין לכתחלה לכל אדם, דאלמא אין מוסרין אלא בכיוצא בה, כלומר בשאי אפשר לבדוק, כגון דאזיל ליה לעלמא כמסורת רבותינו הגאונים ז"ל."

בשיטתו הולך גם הר"ן (חולין דף ג: בדפי הריף ד"ה 'והיכא'):

"נראה מדברי הרב אלפסי דדווקא היכא דאזיל לעלמא דלא אפשר למבדקיה הוא דסמכינן ארוב מצויין אצל שחיטה

⁵ בשו"ת הריב"ש (סימן קצא) הגדיר מיעוט המצוי קרוב למחצה. בשו"ת 'משכנתו יעקב' (יו"ד סימן יז) הוכיח ש 10% נחשבים כמיעוט המצוי, וכך נקטינן להלכה. אולם בשו"ת 'שבט הלוי' (ח"ד סימן פא) חלק עליו והגדיר שאף בפחות מכך נחשב מיעוט המצוי כי לדעתו מיעוט המצוי הינו דבר שכיח ובכל רוב ישנו מיעוט המלווה את הרוב בכל עת ובכל מקום. (ספר 'בדיקת המזון כהלכה' עמוד 118 בהערות).

מומחין הן. אבל כל היכא דאיתיה קמן, בדקינן ליה, וכן כתב בעל 'הלכות ראשונות' ז"ל דסתמא דמילתא דנהי דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, מ"מ מיעוט דראין מצויין שכיח טובא, והווי ליה כטרפיות דריאה דאסקינן לעיל דכל היכא דאיתיה קמן בדקינן ליה, וכי ליתיה קמן סמכינן ארוב בהמות דכשרות נינהו".

סיבת קבלת הגאונים היא שאין לסמוך על הרוב במקום בו ניתן לברר את העובדות. וכך אומר ה'פני יהושע' (פסחים ט):

"דהא קיי"ל בפשיטות, דבהיכא דסמיך בידן שאפשר לברר הספק, **לא מקרי ספק כלל**, ואם כן מהאי טעמא גופא, כ"ש שיש לנו להחמיר בספק זה להצריכו מיהא בדיקה. שהרי אפילו ברובא דעדיף מחזקה כתבו רוב הפוסקים ביו"ד (סימן א סעיף א) דאע"ג דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן אפ"ה יש לבדוק כשהוא לפנינו, אע"ג דלא איתרע רובא וחזקת היתר כלל. וכן בסכין בדוק מצרכינן ליה לכתחילה לבדוק הסכין אחר שחיטה אע"פ שהסכין בחזקת בדוק ולא איתרע, וכ"ש הכא דאיתרע חזקה טובא שיש להחמיר להצריכו בדיקה לכתחלה".

חובת הבדיקה איננה מדאורייתא, שהרי מדין תורה רוב מכריע. אלא תקנת חכמים היא שהחמירו במקום אשר ניתן לברר. וכך נפסק בשו"ע (יו"ד סימן לט סעיף ב):

"מי שקרע בטן הבהמה וקודם שתיבדק הריאה בא כלב או עובד כוכבים ונטלה והלך לו, הרי זו מותרת, ואין אומרים שמא נקובה הייתה. הגה **ויש מחמירין** אם נאבדה הריאה, ואין להתיר רק במקום הפסד גדול".

וכך כותב הש"ך (שם ס"ק ח):

"בספרי הוכחתי בכמה ראיות, דלכ"ע בדיקת הריאה אינו אלא **מדרבנן**, וכן משמע בתשובת 'בן לבי' (חלק ג ס"ס כ). ולכ"ע מדינא אמרינן בהמה כיון שנשחטה בחזקת היתר עומדת, וכל ספק שלאחר שחיטה תלינן לקולא, ומהאי טעמא תלינן לעיל (סימן לו סעיף ה) נקב בטבח וזאב. אלא דהאוסרים סבירי להו, **דכיון דהצריכו חז"ל בדיקה**, אסרו אפילו דיעבד- כשלא נבדקה. משום דאם לא כן מה הועילו חכמים בתקנתן, דכל אחד ישליך הריאה בלא בדיקה... אבל ודאי היכא דהריאה לפנינו ונבדקה, כל ספק שבה- תלינן לקולא, ומוקמינן לה אחזקת היתר ע"ש... ואולי לזה דקדק הר"ב בצחות לשונו **'ויש מחמירין'**, ולא כתב **'ויש אוסרין'** אלא רצה לומר **דהאוסרים לאו מדינא אסרי**, אלא **דס"ל שחכמים החמירו בדבר כדי לחזק דבריהם**".

וכן כתב ב'פרי מגדים' (יו"ד סימן פד, 'שפתי דעתי' ס"ק ח):

"הווי מיעוט דשכיח כמו סירכות הריאה, דבעי בדיקה מדרבנן על כל פנים".

ד. איסורי דרבנן

המקרים המוזכרים בספרות ההלכה לגבי מיעוט המצוי, עוסקים בתולעים, טריפות ועגונות, שכולם איסורי תורה. אולם יש לברר האם באיסור מדברי חכמים, הבטל ברוב, אך יש בו מיעוט מצוי; חייבו חכמים לבדוק? מצאתי מספר מקרים המעידים שחכמים לא חייבו לבדוק, אחר מיעוט המצוי באיסורי דרבנן, אלא הסתמכו על הרוב.

א. צירוף קטן למניין -

"אם לא הביא שתי שערות, אפי' הוא גדול בשנים, דינו כקטן עד שיצאו רוב שנותיו שאז יתברר שהוא סריס. ואם נראו לו סימני סריס קודם לכן, דינו כגדול. הגה: ומיהו אין מדקדקין בשערות, אלא כל שהגיע לכלל שנותיו מחזקינן אותו כגדול, ואומרים לענין זה מסתמא הביא שתי שערות (מהרי"ק שורש מ"ט)"
(שו"ע אורח חיים סימן נה סעיף ה)

"לענין זה - ר"ל לענין תפלה שהיא מדרבנן, ואפילו לדעת הפוסקים דתפילה היא דאורייתא, עכ"פ צירוף עשרה לאו דאורייתא הוא. ע"כ סמכינן על זה ואמרינן כיון שבא לכלל שנותיו מסתמא הביא שתי שערות, דרוב אנשים מכיוון שהגיעו לכלל שנים, מסתמא מביאין ב' שערות. אבל לענין שאר חיובא דאורייתא אינו מועיל. [ועיין בפמ"ג שמאריך בזה ומסיק דמשום דהוא מיעוט המצוי ע"כ החמירו מדרבנן לענין דאורייתא כמו לענין בדיקת הריאה].
(משנה ברורה סימן נה ס"ק לא)

"ודע דבגמרא (בבא בתרא קנא:) אמר רב נחמן אמר שמואל: בודקין לקידושין וגירושין ולחליצה (ועיין רשב"ם ותוספות שם ד"ה יולגירושין). והנה הא דלא סמכינן אחזקה בגירושין, יש לומר, חומר אשת איש (עיין 'בית יוסף' ריש הלכות אישות), חליצה - יש ממזר מיבמה לשוק חששו מדרבנן, ובחוי"מ (סימן לה) ממון אין הולכים אחר הרוב אמנם מבואר בפוסקים, **דבכל איסור תורה בעי בדיקה**, ולא סמכינן אחזקה דרבא' (נדה מח ויבמות קה). ועיין 'מגן אברהם' (סימן קצט אות ז) כתב בפשיטות, דכל דין תורה לא סמכינן בזה אחזקה דרבא'. והדבר צריך טעם, הא קיימא לן, בכל מקום, סמכינן ארובא וחזקה אף **מדרבנן** באיסור תורה (כמו שהארכנו ביו"ד סימן קי ועיין פר"ח שם)?

יש לומר, דשתי פנים. הפן האחד דמיעוט המצוי הוא, חששא מדרבנן כמו בדיקת הריאה וכדומה. הפן השני דקיי"ל כל היכא דיש לברורי בקל מבררינן, ולא סמכינן ארובא וחזקה. וי"ח טרפות - טורח גדול הוא לחזור אחר הנקב מה שהוא. וכחאי דריש פסחים 'למאי נפקא מינה - לישיליה?' מבואר, דהיכא

דיש לבירורי בקל, לא סמכינן אחזקה ורובא. וכן בספק ספיקא (ביו"ד סימן קל) כהאי גוונא. ועיין הלכות נדה (סימן קפד וקפה - עיין קפד סימן יא) **זאין צריך לשאול אותה**. וכתב בספר 'תורת השלמים' (מ"י בת"ח), דספק ספיקא עם חזקה **אין צריך לבירורי אף בקל!!!** והנה בפסחים ראייה להיפוך, דאם לא כן, מה פריך ליששיליה? הא נפקא מינה טובא אי חזקה בדוק, ודרבנן אין צריך ליששיליה, שמע מינה כהאי גוונא נמי צריך!!! דמשמע דכמה דוכתינן דספק דרבנן, וספק ספיקא בדין תורה שווים המה (עיין ש"ך יו"ד סימן קי אות סז) אם לא שנחלק, בין ספק ספיקא עדיף מספק דרבנן (ודווקא לענין חזקה השווה אותם הרשב"א). אם כן דתפילה דרבנן אמאי מקילים, ואין בודקין, הא בספק דרבנן כל דאיכא לבירורי בקל מבררין, אף שיש חזקה כאמור. ואם נאמר שהוי מיעוט המצוי דחששו לו, ולא בקל מקרי לבדוק אחר דבי שערות, אתי שפיר, **דתפילה דרבנן ספק הוא ולקולא**".

(פרי מגדים' שם ס"ק ז)

סיכום דעת ה'פרי מגדים': מצאנו במספר מקומות שלא סומכים על רוב וחזקה. ניתן להסביר את המקומות הללו בשני אופנים. 1. זהו 'מיעוט מצוי' ולכן רבנן חייבו בדיקה. 2. הבדיקה נעשית בקלות, ולכן חייבו חכמים לבדוק ולא לסמוך על רוב או חזקה או ספק ספיקא.

א"כ מדוע בתפילה, שקל לבדוק האם הבחור הביא שתי שערות, סומכים על 'חזקה דרבא'? מכאן, שהסיבה הראשונה היא העיקרית, וחז"ל חששו למיעוט המצוי, והיות שזוהי מצווה מדרבנן ומכלל 'ספק דרבנן לקולא' לא יצא, אין צורך לבדוק. דרך, אגב, גם לפי האפשרות הנוספת שסבר ה'פרי מגדים', בירור יהדות איננו דבר קל, ולכן אין צורך בבדיקת הנושא ביחס לבישולי עכו"ם, ואפשר לסמוך על הרוב.

ב. בדיקת חמץ-

נפסק בשו"ע (או"ח סימן תלז סעיף ב):

"השוכר בית מחברו ב"ד (בניסן) ואינו יודע אם הוא בדוק, אם הוא בעיר **שואלו** אם בדקו; ואם אינו בעיר, חזקתו בדוק ומבטלו⁶ בלבו ודיו".

אומר המגן אברהם (ס"ק ד):

"**שואלו - דלא סמכינן אחזקה היכא דאיכא לברורי**, כמ"ש ביו"ד סימן א. ולא דמי לבדיקה דלא בדקינן אחר כל י"ח טריפות, וסמכינן אחזקה, דהתם לא היה לו מעולם חזקת טרפות, אבל הכא כל השנה היה בחזקת חמץ, ובחזקת בדוק אתה בא להוציאו מחזקת חמץ, לא סמכינן עלי' לכתחילה,

⁶ ומבטלו וכו' - דבגמרא הוא בעיא דלא איפשטא - לענין בדיקה, ולהכי כתב הרא"ש דיבטל בלבו, כדי שיצא ידי חובתו מדאורייתא, דתו הוי הבדיקה רק מדרבנן וסומכינן להקל בספיקא. (ביאור הלכה סימן תלז ד"ה 'ומבטלו').

דומיא דשחיטה, דבהמה בחייה בחזקת איסור אבר מן החי עומדת ע"ש כנ"ל בפ"י דברי הרב"י דלא כב"ח, ועמ"ש ססי' תלז"י.

כלומר, במקום בו יש חזקה נגדית, כדי לשנות את החזקה עלי להיעזר במידע בדוק. אולם, כאשר ישנה אפשרות של טריפה, אבל אין חזקת טריפות, אין צורך בבדיקה וסומכים על רוב בהמות כשרות נינהו. בדומה לכך לגבי בישולי עכו"ם, כל עוד העובד לא הוחזק כגוי, מכלל ספק לא יצא וניתן לסמוך על רוב עולים בחזקת יהדות הם.

ובמלים פשוטות, הביטול הופך את האיסור לאיסור דרבנן, ובמקום ספק אין צורך לבדוק. ושמה יאמר הקורא, מדוע לכתחילה לא נעשה כך? התשובה פשוטה. היות שמלכתחילה האיסור דאורייתא, וחלה עליו מדרבנן חובת בדיקה, אין לאדם יכולת להערים על תקנת חז"ל ולפטור עצמו מחובת בדיקה. אבל כאן עסקינן שהבית בחזקת בדוק, בהנחה שיהודי כשר גר כאן.

ג. דגים-

הטור (יורה דעה סימן פג) פוסק:

"ציר דגים טמאים אינו אלא **מדרבנן**, לפיכך מותר לקנות מהנכרים דגים מלוחים טהורים, אע"פ שמונחים עם הטמאים בכלי אחד שמא לא נמלחו יחד".

וכך גם השו"ע (שם סעיף ה):

"ציר דגים טמאים, אינו אלא מדרבנן. לפיכך מותר לקנות מהעובד גלולים דגים מלוחים, טהורים, אף על פי שמונחים עם הטמאים בכלי אחד שמא לא נמלחו יחד. הגה: ויש אוסרים, אם מונחין עם הטמאים בחבית אחת. וכן נוהגין שלא לקנות, אפילו אם רואים רק שמונחים עם הטמאים המלוחים בערבוב על השלחן שמוכרין אותן שם, מלבד בהעריניג ומרקדי"ש דמתירין בכל ענין, דודאי אין נמלחים עם הטמאים, משום דאין דרך למלחן עמהם **ואפילו בשאר דגים, אין להחמיר לפשפש ולבדוק אם יש ביניהם דגים טמאים**".

ומוסיף הש"ך (ס"ק יא):

"אין להחמיר- דאחזוקי איסורא לא מחזקינן, **ואפילו היכא דאיכא לבירורי שם** (!!!) ולא דמי למה שכתב לעיל סימן א בהג"ה, דאע"ג דרוב מוחזקים הן בשחיטה, אין לסמוך לכתחילה על החזקה במקום דיכולים לבררו, דהכא אין אנו מתירין הדגים מכוח חזקה, אלא אדרבה אמרינן מהיכא תיתי יהא כאן איסור".

אומר בעל 'חוט המשולש' (חלק א סימן כא ד"ה 'בענין שאילתא):

שחולק על מה שכו' רמ"א **שאין להחמיר לפשפש ולבדוק אם יש בס דגים טמאים**, ודבריו לא נהירין כלל, וע"ש שלא הביא כלל מקושיית הרמב"ן והרשב"א והר"ן שהבאתים לעיל רק הביא דברי הש"ך דבס"ק יא בסי' הנ"ל **וחולק עליו** וזה לשונו: "ודבריו אינם מובנים לי כלל, דהא לקמן (סימן פד סעיף ח)

אמרינן, דגבי דברים דצריך בדיקה, דהוה כמו סירכות הריאה דצריך בדיקה, משום דהוה מיעוט המצוי. ולפי דעתיה הוא הדין הכא, היכא דשכיח שמולחים עם הטמאים, והוה מיעוט המצוי, מהיכי תיתי לא נצטרך בדיקה, כיון דיכולים לברר, כמו גבי רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הו, דאמרינן: היכא דיכולים לברר - מבררין, משום דהוה מיעוטא דשכיח. אם כן הוא הדין הכא, ולא ידעתי שום מקום לחלק ביניהם עכ"ד בספרו חיי"ק".

ובאמת החילוקים פשוטים וברורים מאד, דבין הך דלעיל סימן א', ברור חילוק הש"ך, דהתם בהמה בחי' **בחזקת איסור עומדת**, ובעינן לאפוקי מאיסורא, ע"י דאמרינן רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הו, בהא הוא דלא סמכינן ארובא, היכא דאפשר לברורי. אבל הכא, בהנך דגים טהורים, **לא אתחזק איסורא**. משום הכי, **אף היכא דאפשר לברורי, לא מחזקינן באיסורא**. ולהך דסימן פ"ד נמי לא דמי, דודאי אי הוה הך בדיקה, בכדי שלא יוכל לבא לאכול הטמאים בעצמם, שפיר מקרי 'מיעוט המצוי' בהך דסימן פד וסירכות הריאה, דהמיעוט בעצמו הוא האיסור בעצמו. אבל בנידון דידן, הא הך בדיקה היא בכדי שאם נמצא דגים טמאים, לאסור אף בטהורים בחשש שמא נמלחו יחד, והאי מיעוט המצוי לאו איסור, דאף אם נמצא בהם דגים טמאים, אכתי לא ברור איסורייהו דטהורים, דמאן יאמר שנמלחו עמהם, ואף במקום המצוי ושכיח למלוח טהורים עם טמאים, אכתי הנך דגים שלפנינו, מאן יאמר שנמלחו עם טמאים, והוא ברור לחלק בהכי. ואף דהוה ספיקא דאורייתא ולפי סברתו דהוה מיעוט המצוי ולא שכיח ומצוי גמור (**והרבה יש לרצות בהכי בדין שכיח ומצוי דאורייתא ודרבנן ואכמ"ל**) **ופשיטא דהרמ"א אזיל בשיטת כל הפוסקים דס"ל כתי' הר"ן דמשום דאיסורא דרבנן הוא אקלינן בדידהו**, ולא אחמרי המחמירים אלא אם רואים לפנינו דגים טמאים הרבה שאין ששים נגדם (ע"י ש"ך ס"ק ח) אבל לאחמורי כולי האי להצריך בדיקה לא חש שום פוסק".

סיכום

סוף דבר, משלושת הראיות הנ"ל מוכח שבמקום בו לא אתחזק איסור, וחומרת האיסור היא מדרבנן, ניתן לסמוך על הרוב, ולאפשר לעולים מחבר העמים לעבוד במטבחי צה"ל ללא בדיקה כלל, אלא אם כן ידוע וברור שהחייל/אזרח הוא גוי.

